

משחק ופיתוח מושגים אצל תינוקות וילדים לקויי ראייה בגיל הרך: מבט בונה

ס.ל. רצייה

תרגום: שרונה דונלקמן

S.L. Recchia, "Play and Concept Development in Infants and Young Children with Severe Visual Impairments: A Constructivist View," *Journal of Visual Impairment & Blindness*, Vol. 91, No. 4, July-August 1997, pp. 401-407.

תינוקות וילדים צעירים לקויי ראייה מאוד מלידה מאחרים באופן קבוע בפיתוח מושגים, בהשוואה לילדים רואים.

קיימות השלכות חמורות על ההתפתחות של ילדים צעירים לקויי ראייה (Skellenger & Hill, 1994; Tait, 1972b).

בניית מושגים מוקדמים

הגישה הבונה מתמקדת ביחס בין התנסות מוקדמת במשחק לבין פיתוח מושגים בקרב תינוקות וילדים צעירים. לפי גישה זו, ההתפתחות האינטלקטואלית במהלך השנתיים הראשונות מתאפשרת כתוצאה מהתנסויות מעשיות בחיי היום יום. התנסויות אלו הן היסודות להתפתחות שכלית. גישה זו מסבירה הבדלים בפיתוח מושגים אצל ילדים לקויי ראייה מבוגרים יותר (Warren, 1984, 1994).

תינוקות מפתחים הבנת מושגים דרך פעילות עם חפצים ועם אנשים. על פי Piaget (1962), אינטליגנציה היא היכולת של הילד להסתגל. אינטליגנציה היא תוצר של תהליך, שבו התינוק עובר מהתקופה הסנסור-מוטורית להתפתחות קוגניטיבית. תהליך זה מחייב את התינוק לפתח הבנות וחוויות ככל שהוא מתבגר.

מסלולים שונים חלופיים

במידה רבה, ילדים לקויי ראייה אינם חשופים לשיטות שאינן ויזואליות, על מנת שאלו יקדמו את התפתחותם. ישנם שלבים בהתפתחות המשחק

מ אמר זה מתמקד בהשפעה של לקות ראייה חמורה על פיתוח מיומנויות משחק, שהן, כידוע, מאפשרות פיתוח מושגים. כמו כן, הן המאמר בדרכים שבהן התערבות מוקדמת יכולה להעשיר התנסויות משחק עבור תינוקות וילדים צעירים לקויי ראייה.

תינוקות רואים משחקים על פי צרכים התפתחותיים. התיאוריה והמחקר ההתפתחותי בתחום של ילדים קובעים, שהתנסות במשחק מוקדם מהווה יסוד לשימוש בחפצים וליצירת קשר עם עמיתים. על אנשי מקצוע, הורים וחוקרים להרחיב את תפישתם לגבי מה שנחשב "אופייני" לאוכלוסיית ילדים לקויי ראייה, כדי להוסיף משמעות להתנסות של ילדים אלו וכדי ליצור התערבות משמעותית עבורם (Brambling & Troster, 1994; Recchia, 1986, 1987).

הבדלים במשחק בין ילדים לקויי ראייה בהשוואה לילדים רואים נחשבים כבולמים התפתחות (Fraiberg, 1977; Recchia, 1986, 1987; Rogers, 1988; Skellenger & Hill, 1994).

ילדים לקויי ראייה מאחרים יותר במיומנויות משחק מילדים בעלי נכויות אחרות, במיוחד בתחום ההדמיה ובתחום הסנסור-מוטורי (Rogers, 1988; Rogers & Puchalski, 1984).

תכונות משחק, כגון: ספונטניות, יצירתיות, תשומת לב וגישוש, מופחתות בעת משחק. כתוצאה מכך

שיבינו שכוס פלסטיק, ספל פורצלן וכוס יין מקריסטל הם אותה גברת בשינוי אדרת; במיוחד אם לא הכירו ומיששו כל אחד מהם.

היות וילדים לקויי ראייה מתנסים פחות מעמיתיהם הרואים, תהליך הקישור בין מושגים מופחת אצלם. יתר על כן, מאחר שהם חיים בעולם רואה, חלק מהקשרים שהם מפתחים אינם קיימים (Recchia, in press; Tait, 1972a). הבנות אלו עלולות להיות מסולפות או לא מעשיות מפרספקטיבה חזותית. לדוגמה: ילדה פעילה, עיוורת מלידה, בת 22 חודש, בדקה כדור פלסטיק קשיח. על פני הכדור היו חורים ששימשו להתבוננות ואפשרות להוציא חפצים מתוך הכדור. לאחר בדיקה מישושית, הילדה קבעה בשקט שזה 'פנים'. קישור זה מפתיע, אך הדרך שבה היא בנתה את הדימוי מעורר פליאה. יחד עם זאת, מפרספקטיבה של אדם רואה, קשה להבין את התהליך התפיסתי שהיא עברה עד להבנה שהכדור שלפניה הוא פנים.

אתגרים להתערבות מוקדמת

רוב ההורים חושפים את התינוק להתנסות חדשה על פי סימן שהוא נותן. תינוק בעל לקות ראייה קשה לא תמיד מספק את הסימן המוכר להוריו. סימניו עלולים להיות קלושים או קשים לפיענוח (Recchia, 1986, 1987 in press).

היות וילדים אלה תלויים יותר בשפה כדי להבין את סביבתם, ככל שהדמות המטפלת תפתח קשר מילולי דו-סתרי מוקדם יותר, כך הילדים יגיבו יותר בעתיד. תיאור מילולי שוטף של התנסות הילד אינו בא בטבעיות להורה או למטפל, שהבנתם את העולם מבוססת על ראייה (Recchia, in press; Tait, 1972a).

מחקרים מגלים, שהורים של ילדים לקויי ראייה נוטים מאוד לשאול ביחס לחפצים שאלות שיש להן תשובה אחת, במקום לתאר חפץ במלואו, ועל ידי כך לעודד תשובות יותר ספונטניות ויצירתיות (Kekelis & Andersen, 1984; Moore & McConachie, 1994, 1995).

ומיומנויות חברתיות שפגיעים במיוחד. ילדים רואים עוברים בטבעיות מהתעסקות בגופם להתעניינות בסביבה. תינוקות לקויי ראייה נוטים להישאר במעבר בין שני השלבים האלה (Wills, 1970).

התקופה שבה ילד מושיט יד לצעצוע על פי צליל בלבד נחשבת לרגישה במיוחד. כמו כן, ילדים לקויי ראייה מבצעים פעולה זו בגילאים שונים, ולעתים מאוחרים הרבה יותר.

Fraiberg (1977) מגלה, שמגיל 4 חודשים ישנם הבדלים בהתפתחות בין תינוקות רואים לבין תינוקות לקויי ראייה. בגיל זה, ילדים רואים משלבים ראייה וצליל ומושיטים יד כתוצאה משילוב ויזואלי של ההתנסות הסנסור-מוטורית. שילוב זה מתחיל לפני כן, אך רק כאשר התינוק מסוגל לבצע פעילות זו בהפעלת גופו, אנו מגלים את יכולתו. פעילות חדשה נובעת משילוב של למידה קודמת. לכן, ככל שמסלולי ההתפתחות משתנים או סוטים, הלמידה העתידית תהיה מושפעת מהתנסויות שונות.

השלכות

איחורים בגישוש פעיל או הבדלים בהתנסויות מעשיות ישפיעו על קצב התפתחות היכולת האינטלקטואלית של התינוק. שילוב המערכות – כגון: הבנת השייכות בין חפץ לצליל שהוא משמיע, או תחושת החפץ – תורם להבנת התינוק ומשמש שלב ראשון בהבנה של מושגים. עבור תינוקות רואים, הראייה היא הדרך העיקרית שבה הם משלבים התנסויות תחושתיות. עבור תינוקות לקויי ראייה, אין תחליף לראייה בתהליך ההמשגה. הם אינם לומדים באופן אקראי על ידי תצפית, שמושג מקבל צורות שונות (Fraiberg, 1977).

היות וחושים אחרים אינם מהווים תחליף לראייה, ילדים לקויי ראייה זקוקים לזמן ממושך יותר כדי לרכוש התנסות סביבתית נרחבת, שתאפשר הבנת מושג. ללא התערבות שיטתית שחושפת תכונות של חפץ אין אפשרות להבין מושג על ידי מגעים ראשוניים עם אותו חפץ. לדוגמה: אפילו כאשר ילדים לקויי ראייה שותים מכוס בהצלחה, יעברו מספר שנים עד

תכונות עיקריות של משחק

ארוכים יחסית. חשוב להתגבר על הפיתוי המתמיד לבדר את הילדים, למרות שהתנהגות זו מספקת חיזוק חיובי.

4. **הפעלות או הרגשה חיובית** – משחק מעניק הנאה. הן תהליך המשחק והן תוצאותיו צריכים להיות חוויה חיובית. על זמני משחק להיות הזדמנויות לקשר חברתי חיובי וגם לעורר תגובות חיוביות לחפצים ולתכונותיהם.

5. **רב גונית** – משחק מאפשר להתנסות בפעילות פחות רצינית וממשית. על ילדים לחוש חופשיים לחקור ולבדוק תכונות של חפצים בדרכים שונות. מתן אפשרויות לבדיקה רב גונית יכול להוות קושי, במיוחד כאשר יש להספיק ללמד תכנית לימודים. חשוב לאפשר לילדים לקווי ראייה לשחק במשחקי דמיון ושטות ולשתף אחרים בתגליותיהם הדמיוניות.

6. **גמישות** – על משחק להיות מגוון, הן בתוכן והן בהקשר. ניתן לשחק בדרכים שונות ובמצבים שונים. היות וילדים לקווי ראייה זקוקים ליותר זמן והתנסות כדי להבין תכונות של חפצים שונים, חשוב במיוחד לאפשר התנסות מגוונת וממושכת עם חפצים. כאשר התערבות מתמקדת ב"ללמוד" תכונות של חפצים, "לימוד" זה בא על חשבון גמישות. חשוב למצוא את האיזון בין הביטחון בפעילות שגרתית לבין פיתוח החשיבה.

7. **התמקדות בדרך ולא בתוצר** – המשחק מתמקד בתהליך יותר מאשר בתוצר. מעורבות בפעילות חשובה יותר מתוצאת הפעילות. כאשר מטרת התערבות מתמקדת בהשגת מיומנות או מוצר, תהליך הפעילות והגילוי הופכים למשניים. על ידי כך, משחק הופך להיות מטלה. ילדים מפתחים משמעות דרך מעורבות פעילה בתהליך המשחק, ככלי לחקירה ולגילוי.

סיכום

מהשלב הראשוני, תינוקות וילדים צעירים לומדים באמצעות מעורבותם הפעילה בהתנסות יומיומית. הורים ואנשי מקצוע שמעורבים בשלבים מוקדמים יכולים לפתוח פעילות שתוביל לפיתוח מושגים, על ידי: תשומת לב להתנהגות אינדיבידואלית של

משחק ילדים כולל: (1) אינטראקציה עם חומרים בסביבה; (2) שיתוף פעולה חברתי עם אחרים (Tait, 1972b). שתי תכונות אלו מהוות אתגר עבור ילדים צעירים לקווי ראייה (Retting, 1994; Skellenger & Hill, 1994).

Wolery (1989) מגדיר תכונות משחק: (1) דחף פנימי; (2) ספונטניות; (3) מעורבות פעילה; (4) הפעלות או הרגשה חיובית; (5) רב גונית; (6) גמישות; (7) התמקדות בדרך ולא בתוצר.

שילוב תכונות אלו בחיי יום יום יכול לשפר מיומנויות משחק ולפתח הבנה משמעותית של מושגים אצל תינוקות וילדים צעירים לקווי ראייה. יתר על כן, תכונות אלו חשובות בהתפתחות רגשית-חברתית. ילדים אלו עלולים לאחר בתחום זה.

הצעות

1. **דחף פנימי** – הרצון לשחק בא מתוך הילד. הדחף למשחק לא רק מגורה על ידי חפצים ופעילויות בסביבה. מה שמניע ילד לשחק הוא אישי. חשוב לשים לב למה שהילד אוהב ולדרך שבה הוא אוהב לפעול. ילד ישתף פעולה כאשר הפעילות מעניינת אותו.

2. **ספונטניות** – ילדים משחקים מתוך רצון ובחירה. כדי לבחור, על ילדים לדעת מה האפשרויות שעומדות בפניהם. הורים ומורים יכולים לאפשר היכרות עם חפצים זמינים ופעילות קבועה על ידי בדיקה וסיור מודרך. כמו כן, הם יכולים להכיר לילדים את מגוון אפשרויות הבחירה. יש לחשוף את הילדים לצעצועים ולפעילויות חדשות. היות וילדים לקווי ראייה אינם סורקים את סביבתם באופן חזותי כדי למצוא אפשרויות חדשות, הם אינם יכולים לנצל הזדמנויות באופן ספונטני ללא מידע נוסף מאחרים. יש לאפשר לילדים לבחור בעצמם, כדי לעודד ספונטניות.

3. **מעורבות פעילה** – על אף שקל יותר לספק פעילויות לילדים לקווי ראייה, ככל שהם מעורבים בתהליך המשחק, כך ההתנסויות יהיו יותר משמעותיות עבורם. כדי לעזור לילדים להיות מעורבים יותר, על המבוגרים להמתין פרקי זמן

שאינם מרגישים שהם יכולים להשפיע על סביבתם נוטים להתבודד (Recchia, in press; Tait, 1972a).
לגבי ילדים לקויי ראייה קיימת סכנה שיפתחו התנהגות מסוג זה. ילדים אלה יוכלו לשלב את התנסויותיהם באופן משמעותי, על ידי מתן הזדמנויות להכיר ולחקור מגיל צעיר ביותר. כמו כן, חשוב לתאר בפניהם את הפעילות ואת הסביבה בשפה עשירה. ■

התינוק ולתגובותיו לחפצים ולאנשים, תוך התבוננות והיכרות עם סימני הזהירים; להציג את העולם החיצוני עבורו, על ידי מתן עזרה, כך שיהיה תיאום בין האסוציאציות לבין התנסויות סנסוריות.
דרך משחק, הילדים לומדים שיש להם אפשרות לשנות את סביבתם. הם מיומנים בהפעלת חפצים סביבם. הם לומדים לפעול באופן עצמאי. ילדים